

СОЦІУМ СУЧАСНОГО МІСТА: СПІЛЬНОТИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ ЇХ РОЗВИТКУ

Рішко А.М.

аспірантка

Інститут соціології Національної академії наук України

У статті обговорюється важливий об'єкт соціології – спільнота, а саме міська спільнота. Аналізуються характерні риси соціуму сучасного міста: змішування рис традиційної спільноти та суспільства, виникнення спільноти, що трансформується, якій властиві як гомогенізація на основі довіри та спільності, так і індивідуалізація, збільшення ваги приватного життя. Особлива увага у статті приділяється розгляду територіальних спільнот та їх функцій: забезпечення системи неформального нагляду в місті та вуличної соціалізації дітей. Автор також визначає такі ознаки дієвого існування територіальних спільнот як наявність інтуїтивної довіри та включеність мешканців у публічне життя території.

В статье обсуждается важный объект социологии – общность, а именно общность города. Анализируются характерные черты социума современного города: смешение черт традиционной общности и общества, возникновение трансформирующейся общности, которой присущи как гомогенизация на основе доверия, так и индивидуализация, увеличение веса частной жизни. Особое внимание в статье уделяется рассмотрению территориальных сообществ и их функций: обеспечение системы неформального надзора в городе и уличной социализации детей. Автор также определяет такие признаки действенного существования территориальных общностей как наличие интуитивного доверия и включенность жителей в публичную жизнь территории.

The important subject of sociology, a community, namely a community of a city, is discussed in the article. The characteristics of social life of modern city are analyzed: mixing traditional features of community and society, the emergence of transforming community, which has both homogenizations based on trust and community, as well as individualization and increasing of privacy importance. In the article the particular attention is paid to consideration of territorial communities and their functions: provision of informal control in the city and street socialization of children. The author also defines such characteristics of effective existence of local communities as having intuitive trust and involvement of residents in the public life of the territory.

Ключові слова: спільнота, міський соціум, територіальна спільнота, ознаки та функції територіальної спільноти.

Постійні трансформації глобалізованого світу – міграції, інтернаціоналізація міських спільнот/суспільств, їх сегрегація та джентрифікація, займають вагоме місце у сучасних соціологічних розвідках. Для їх опису, вимірювання й відслідковування розвитку необхідний потужний, проте водночас гнучкий і пристосований до динамічних змін сучасного міста соціологічний інструментарій, який супроводжував би теоретико-методологічні засади дослідження сучасного, значною мірою урбанізованого, світу як актуального напрямку соціології міста. Основу такого інструментарію доцільно вбачати у фундаментальних поняттях соціальних наук у цілому, зокрема – у концепті спільноти як одного із базових об'єктів дослідження соціології, і, що важливо для цього дослідження – основним об'єктом аналізу на мезорівні.

Сьогодні роль міст у житті міст все більше посилюється і формуються нові соціально-просторові форми розселення. У процесі сучасної урбанізації вагому роль відіграють територіальні спільноти, що створюються в інтегрованих сільсько-міських поселенських структурах. І. Прибиткова для характеристики сучасних зв'язків між містом та населеними пунктами навколо вводить термін «система взаємопов'язаного розселення (СВР)», зазначаючи, що спільність повсякденного життя у межах СВР забезпечується трудовою маятниковою міграцією та іншими видами мобільності населення. А це спричиняє творення єдине урбанізоване середовище [детальніше 5]. Таким чином при аналіз міського простору слід враховувати не лише місто у його адміністративних межах, а й поселення навколо, що тісно взаємодіють з ним.

Міська спільнота

Спільнота є важливим об'єктом дослідження соціології. Життя спільноти відображає суб'єктивну складову історичного процесу, масових дій, повсякденної людської активності у всіх її проявах. В. Ядов вважає «соціологію – наукою про соціальні спільноти, механізми їх встановлення, функціонування і розвитку» [10, 188].

Г. Зборовский також звертає увагу на аналіз спільнот, підкреслюючи, що людина живе не в суспільстві загалом, а саме в спільнотах. Окрім цього, вчений зазначає, що рівень

«соціальності» особистості визначається здебільшого тим, в яких (по кількості і вмісту) соціальних спільнотах функціонує індивід [2].

Спільноту можна узагальнено описати як взаємопов'язану емпірично-означену сукупність людей, яку об'єднують спільні характеристики, однією з яких є місце проживання. Г. Зборовський визначає спільноту як «об'єднання людей, що володіють такими ознаками як наявність міцних соціальних зв'язків між людьми, фіксованою обмеженою територією, усвідомлення приналежності до неї» [2, 6]. Таким чином просторова єдність спільноти сприяє виникненню суспільних відносин, інтенсивність яких часто пов'язана з особливостями території проживання. За сприятливих обставин такі відносини створюють передумови формування спільноти, якими можуть виступати довіра, індивідуальне визнання належності до спільноти, визнання спільнотою соціальних, зокрема територіальних, ідентичностей, загальні інтереси, потреби, цінності, тощо.

Існують різні підходи до аналізу спільнот: системний, макро/мікросоціологічний, психологічний, просторовий, поведінковий, тощо. Слід зазначити, що при аналізі соціальних спільнот можна застосовувати не лише один, а декілька підходів відразу, адже вони доповнюють, а не виключають одне одного.

Аналіз територіальних спільнот здійснюється в рамках просторового підходу. Одним із визначальних факторів є стабільно обмежена територія (постійне місце проживання), на якій здійснюються соціальні взаємодії людей, яким притаманні міцні зв'язки між собою [2].

Проте територіальна спільнота не повинна бути абсолютизованою. Так, Ф. Тьоніс, аналізуючи характер суспільних відносин, зосередив увагу на дослідженні відмінностей між традиційними спільнотами (*Gemeinschaft*), де в основі соціального життя лежать персональні відносини між людьми, основними формами яких є родина, сусідство та дружба, та міськими спільнотами нового типу, які дослідник називає «суспільством» (*Gesellschaft*), основою якого є раціональні взаємодії між людьми, а отже, більш офіційні та корисливі відносини [8].

Проте відстоювана Ф. Тьонісом позиція, відповідно до якої існує чіткий поділ між традиційними спільнотами, що формуються у малих населених пунктах, зокрема селах, та міськими спільнотами може бути поставленою під сумнів у контексті розгляду сучасного урбанізованого середовища. Адже, по-перше, міський простір – настільки багатограний, що і відносини всередині нього мають різну природу і характер. По-друге, поділ на місто і село ніколи не був і не є сьогодні абсолютним [3, 37], а тому й відповідне розрізнення характеру спільнот досить умовне. Проте такі зауваження не є фундаментальним запереченням методологічної доцільності розмежування традиційної спільноти, з одного боку, та суспільства – «нової спільноти» з іншого. Тож слід детальніше розглянути їх характеристики та простежити відповідність рисам міських відносин у сучасному місті.

Між традиційною і спільнотою, що трансформується

Основною ознакою традиційної спільноти, згідно із позицією Ф.Тьоніса, є тривалість і сумісність життя, що забезпечується родинними зв'язками та походженням. Натомість міському суспільству притаманна скороминучість та позірність [8, 19-22]. Безумовно, класик аналізував характер спільнот середини-кінця XIX століття, коли завдяки індустріальному розвитку міста стрімко розросталися, постійно виникали нові міські поселення, натомість старі, окрім того, що зовнішньо трансформувалися, отримували нове економічне й культурне наповнення. Мобільність груп у місті мала інтенсивний характер, проте частина «змобілізованих» скупчень у сучасному місті набула осілого характеру.

Розглядаючи міські спільноти американських міст середини XX століття, Дж. Джейкобс акцентує увагу на довготривалості спільного проживання, яку вважає важливішим фактором, аніж «родинні зв'язки» Ф.Тьоніса. Дослідниця стверджує, що в межах міста вже сформувалися спільноти (традиційного типу), що стало проживають на одній і тій же території [1, 150]. Варто зазначити, що поняття «сталого проживання» має суб'єктивний і змінний характер. Якщо у доіндустріальному суспільстві «довготривалість» проживання вимірювалася поколіннями, то у сучасному мінливому суспільстві люди протягом життя «встигають» стало мешкати декілька разів. Звісно, зв'язки, що сформувалися під час такого, відносно короткочасного, «сталого проживання», слабші, аніж раніше, проте вони відповідають більшості ознак традиційних спільнот.

Г. Зборовський акцентує на таких головних ознаках, що творять спільноту, як «відносна цілісність, усвідомлення людьми своєї приналежності до неї (ідентифікація і самоідентифікація), схожі умови життя і діяльності, наявність певних просторово-часових полів буття, реалізація функцій самостійного суб'єкту соціальної і історичної дії і поведінки на основі володіння і використання різних ресурсів» [2, 9]. Усі ці ознаки можуть бути присутніми у міських спільнот.

Отже, міські спільноти, члени яких відносно стало проживають на певній території, починають набувати рис традиційних спільнот, які описував Ф. Тьоніс, характеризуючи

сільську місцевість. Однак «сліпе» перенесення характеристик є недоречним; швидше властивим є змішування характеристик, їх суміжне використання при описі різних типів груп. На думку Ф. Тьоніса, традиційна спільнота складається з людей, що органічно пов'язані між собою волею та взаємною згодою. Первісними спільнотами класик вважав насамперед рідню, дещо слабші зв'язки відзначав у сусідстві та дружбі. Розвиток сусідських спільнот розглядав у селі, де близькість осель та території праці (суміжні поля) сприяла інтенсифікації контактів між мешканцями, звиканню один до одного, спільній праці, спільному управлінню, а також створенню підґрунтя для виникнення спільних ритуалів у межах спільноти. Автор припускав можливість формування сусідських спільнот також і в місті, навіть в одному домі, коли учасниками спільноти є не лише родичі, а слуги, наймити, тощо, але пріоритет залишався за сільськими групами [8, 28].

У сучасному місті в умовах спільного проживання також інтенсивно формуються різноманітні об'єднання мешканців, як формальні, так і неформальні. Сусідська спільнота володіє практично тими ж рисами спільноти, що і рідня. П. Сорокін підкреслює, що «зі всіх зв'язків, які єднають між собою, зв'язки, в основі яких є місце, найміцніші. Одне і теж місце проживання породжує в людях спільність прагнень і інтересів» [7, 210].

Створення сусідських спільнот можливе не лише у селах, але й у містах. Об'єднання мешканців у формальні та неформальні спільноти сьогодні динамічно розвивається. На початку XXI століття соціологи спостерігають відновлення таких забутих форм людських спільнот, як сусідські об'єднання будинку чи житлового комплексу, кварталу, вулиці, дільниці. Б. Посадський називає такі об'єднання міськими мікросуспільствами [4, с. 38]. Слід зазначити, що в українських містах такі об'єднання також створюються, проте без належної підтримки не надто активно діють; у Європі ця форма організації є більш дієвою і має значні переваги. Зокрема, спільнота отримує право керувати власністю. Для реалізації цього права їй потрібний консенсус, досягнення якого зумовлює більш часті взаємодії мешканців. Внаслідок чого консолідація інтересів та подальша гомогенізація спільноти формують спільноту, в якій ознаки традиційних спільнот є більш значимими, аніж ознаки суспільства.

Хоча вчені означають сучасний процес урбанізації «збільшенням різноманіття міського середовища, функціональним й просторовим розділенням праці, побуту й відпочинку городян, що інтенсифікують спілкування і ускладнюють його структуру» [5, 357]. Відтак у такому різноманітті можливих соціальних зв'язків і слабшає значення сусідства, а розвитку набувають інші форми взаємодії.

Дружба як форма традиційної спільноти виникає внаслідок належності до одного і того ж чи схожого фаху або мистецтва [8, с. 29]. Дружба формується у спільнотах, яким властива консолідація інтересів. Такі спільноти якнайкраще існують в межах сучасного міста. У свій час ще Дж. Джейкобс заявляла, що місто створює безліч передумов і можливостей для виникнення таких груп за інтересами. Адже, місто – територія максимальної скупченості різноманітних людей. Цю характеристику великого міста дослідниця називає однією із найцінніших якостей великого міста [1, 130]. Сьогодні, в умовах глобальних трансформацій, це твердження як ніколи актуальне.

Підсумовуючи, можна виділити два види міських спільнот, одна з яких – спільнота з родинними і сусідськими зв'язками, друга - з дружніми. Першу доцільно визначити як міську територіальну спільноту, а другу – міську спільноту за зацікавленнями. Обидва види спільнот існують у сучасному місті й відіграють важливу роль у його функціонуванні.

Функції територіальних спільнот

Творення територіальних спільнот у місті є важливим індикатором його розвитку, про що свідчать міркування Л. Кріє. Він вбачає основну роль міста у створенні сприятливого «простору для спільноти» [4, 58]. А Г. Зборовський зазначає, що одним із наслідків глобальної фінансово-економічної кризи є серйозне послаблення, навіть зникнення, багатьох соціальних спільнот [2, 5].

Існування спільнот у місті забезпечує виконання ряду формальних та неформальних функцій, таких, як посередництво у політичному управлінні, неформальна охорона безпеки у місті, ланка вторинної соціалізації мешканців тощо.

Територіальні спільноти у великому місті виконують функцію суспільного нагляду, описану Дж. Джейкобс при дослідженні «вуличних спільнот». Адже суспільний спокій на вулицях лиш у другу чергу забезпечується міліцією, хоч якою б необхідною вона не була. Перш за все він уможливлується завдяки складній, майже неусвідомлюваній мережі контролю і нагляду, підтримуваній самим населенням. Із тієї точки зору, процес розрідження населення та перетворення районів міста на приміські зони без активного контролювання правоохоронними органами не створює умови для безпеки мешканців. Так, наприклад, Лос-Анджелес ззовні схожий на тиху приміську зону, а рівень злочинності у ньому дуже високий [1, 45-46]. Українським прикладом може стати місто Донецьк, на території якого є численні

невеликі забудови, а рівень злочинності один з найвищих в Україні. Перешкодою успішного виконання наглядової функції територіальної спільноти міста може стати, з одного боку, вулична ізоляція, а з другого боку – пасивність мешканців та відсутність довіри. Причини пасивності та байдужості мешканців можуть бути різні. Однією із них є часта зміна мешканців. Так, проаналізувавши вулиці з дорогими будинками, Дж. Джейкобс виявила, що на таких територіях неформальний контроль спільноти практично відсутній. Адже мешканці часто змінюються, довго затримуються на роботі, або ж абсолютно байдужі до всього навколо [1, 53]. Таким чином, дороговизна та елітність району не сприяє неформальній підтримці безпеки. Саме тому для таких районів активно використовують такі формальні засоби безпеки, як міліція та посилена охорона.

Існує поширене уявлення у масовій свідомості про українське суспільство як про «суспільство бідних» [3, 121]. Відповідно можна припустити, що в українських містах підтримується вищий рівень неформальної безпеки, аніж у країнах більшого достатку. Проте таке припущення видається маловірогідним, оскільки рівень прибутку мешканців є не єдиним фактором впливу на здійснення неформального контролю на вулицях міста.

Довіра як основний чинник формування територіальної спільноти

Особливу роль у існуванні територіальних спільнот у великих містах відіграє довіра. Існування довіри у спільнотах малих поселень і спільнотах великих міст – явища різного характеру. У малих поселеннях, селах довіра має індивідуальні властивості – мешканці знають один одного особисто або знайомі з родичами, сусідами, тощо. Ф. Тьоніс відзначав, що таке порозуміння у традиційній спільноті зумовлене безпосередньою участю однієї людини в житті іншої, взаємною схильністю до спільної радості та співпереживання [8, 33].

Довіра у великих містах має значно складніший характер, і швидше є «інтуїтивною», аніж ґрунтується на достеменному знайомстві індивідів. Мегаполіси завжди повні незнайомців, і незнайомцями можуть бути як перехожі, так і сусіди поруч. Створюється система «інтуїтивної» довіри – мешканці з одного боку довіряють незнайомцям-членам спільноти, а з другого боку, контролюють незнайомців-гостей, керуючись при цьому нормами спільноти.

Варто відзначити, що нарощування довіри не може бути інституціоналізовано. Інститути здатні створити сприятливі умови, але безпосередньо не впливають на процес нарощування довіри. Однією з головних характеристик довіри у великому місті, попри її інтуїтивний характер, є відсутність особистих зобов'язань [1, 69]. Цей аспект наближує територіальну спільноту міста до суспільства. Адже Ф. Тьоніс розглядає суспільство як просте співіснування незалежних одна від одної осіб [8, 18], тобто співіснування без зобов'язань. Звісно, приватне життя в мегаполісі – цінна річ, проте відсутність особистого зобов'язання не заперечує наявності відповідальності спільноти за процеси, що відбуваються на її території, та мешканців як членів цієї спільноти. Таке зобов'язання мешканців тісно пов'язане із створенням мереж соціального нагляду, що розглядалося вище. Мешканці беруть на себе обов'язок включення у публічне життя території, де проживають, а натомість отримують безпеку та толерантне співіснування. Інтенсивне публічне життя територіальної спільноти впливає також на включеність дітей у відповідальні міські відносини, їх «вуличну соціалізацію».

Сама ж вулиця є межею між сферою приватного і публічними просторами, вона відповідає за встановлення зв'язку між місцями, функціями, соціальними групами, а отже, і за творення комунікації між мешканцями [9, 30].

Мешканці мають вибір або багато чим ділитися між собою, або втратити переваги міцної територіальної спільноти та страждати від браку спілкування. Явище, коли в місті людям треба багато чим ділитися, Дж. Джейкобс називає «спільністю» («togetherness») [1, 75]. Спільність можна проінтерпретувати як контамінацію емоційної близькості та згоди добровільно ділити публічний простір. Існування спільності корелює із існуванням взаємної підтримки та злагоди між мешканцями, а отже й формуванням справжньої традиційної спільноти, яку описував Ф. Тьоніс.

Впливає на формування довіри у територіальній спільноті також гомогенність групи. Так, Б. Рубл, аналізуючи життя великого міста, стверджує, що сусідство змушує до співіснування на одній території зовсім різних людей, що часто робить їх життя нестерпним [6, 32]. Проте, така різnorodність, згідно теорії Ч. Тібу, є вимушеною, невласивою для населення з необмеженою мобільністю. Адже людям притаманний вибір місця проживання з собі подібними мешканцями на території, де їм максимально комфортно [11]. Отже, різnorodність та соціальні конфлікти в межах територіальних спільнот великих міст спричинені вимушеною необхідністю, і за умов свободи можливостей не існують. Варто відзначити, що різноманітність всередині територіальної спільноти не завжди спричиняє конфлікти, часто процес інтеграції та гомогенізації спільнот проходить досить успішно.

Висновки

Підсумовуючи розгляд характеристик спільнот сучасних великих міст, варто відзначити процес змішування рис традиційної спільноти та суспільства. У результаті такого змішання виникає «нова традиційна спільнота», якій властиві такі ознаки традиційної спільноти, як гомогенізація на основі довіри та спільності, проте й ознаки «суспільства» Ф.Тьоніса – індивідуалізація, збільшення ваги приватного життя. Разом з тим у «новій традиційній спільноті» з'являються нові характеристики, невластиві попереднім видам. До них можна віднести підвищену мобільність, консолідацію інтересів, захист цінностей відповідно до норм спільноти, включення у спільноту незнайомців, які не розглядаються як чужі, доки не порушують цінностей спільноти, тощо.

На підставі вищесказаного було виділено два види спільнот у містах: територіальні спільноти та спільноти за інтересами. У статті основна увага приділена територіальним спільнотам, властивим містам із чітко вираженою сегрегацією. Територіальні спільноти відповідають за забезпечення системи неформального нагляду в місті та вуличної соціалізації дітей. Для дієвого існування територіальної спільноти необхідні наявність інтуїтивної довіри та включеність мешканців у публічне життя території. Дієве існування територіальної спільноти дає їй можливість здійснювати самоорганізацію та контролювати дотримання власних інтересів відповідно до встановлених нею норм і цінностей.

Література

1. Джейкобс Дж. Смерть и жизнь больших американских городов / Дж. Джейкобс. – М. : Новое издательство, 2011. – 460 с.
2. Зборовский Г.Е. Теоретические основания изучения социальной общности // Социологические исследования. 2010. №4. С. 3-12
3. Макеєв С. Соціально-економічна стратифікація в Україні: неадекватні оцінки, хибні пріоритети / Макеєв С. // Українське суспільство 1992 - 2010. Соціологічний моніторинг ; [За ред. д. е. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги]. – К. : Інститут соціології НАН України, 2010. - С. 119-127.
4. Посацький Б. Простір міста і міська культура (на зламі XX-XXI ст.) : Монографія / Посацький Б. – Львів : Вид-во Націонал. ун-ту "Львівська політехніка", 2007. – 208 с.
5. Прибиткова І. М. Еволюція міських систем у часі і просторі: український варіант розвитку / І. Прибиткова // Містобудування та територіальне планування. Випуск 41 / Відпов. ред. М. М. Осетрін. – К.: КНУБА, 2011. – С. 351-368
6. Рубл Б. Прагматизм і плюралізм як рушії розвитку великого міста / Рубл Б. – К.: Стило, 2010. – 404 с.
7. Сорокин П. А. Система социологии. Т. 2. Социальная аналитика: Учение о строении сложных социальных агрегатов М.: Наука, 1993. 688 с.
8. Тьоніс Ф. Спільнота та суспільство / Тьоніс Ф. – К. : Дух і літера, 2005. – 262 с.
9. Флєри А. Улица как географический объект // Социологическое обозрение. Т.8.№3.2009. – С. 30 – 36
10. Ядов В.А. Перестройка требует научного знания о социальном субъекте общественных процессов // Социология перестройки. М.: Наука, 1990. – С. 179 - 190
11. Tiebout C. Exports and Regional Economic Growth / Tiebout C. // The Journal of Political Economy. - 1956. - Vol. 64. - No. 2. - P. 160-164.